

MEGEMLÉKEZÉS IV. KÁROLY KIRÁLYRÓL

ELMONDOTTA

Gr. APPONYI ALBERT

ELNÖK

*A Szent István Akadémiának IV. Károly király emlékezetére
szentelt 1922. évi április hó 9-iki rendkívüli ülésén.*

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1922.

MEGEMLEKEZÉS IV. KÁROLY KIRÁLYRÓL.

Gróf Apponyi Albert elnöktől.

Mai ülésünk egy halott emlékének van szentelve és egy meg nem haló kultuszának. A halott IV. Károly, Magyarország apostoli koronás királya, a meg nem haló maga a magyar szent korona. És hol lehetne méltóbban e halott-ról és e meg nem halóról megemlékezni, mint ennek az akadémiának körében, mely Magyarország első apostoli koronás szent királyától, a magyar szent korona alapítójától veszi nevét és irányítását, mely a katolikus hit és a tudomány jelében működik, tehát kétszeres jogcímmel és kötelezettséggel bír arra, hogy a dolgokat, a napi áramlaktól függetlenül, *sub specie aeternitatis* szemlélje? *Sub specie aeternitatis*: attól a szellemtől kívánok irányíttatni előadásomban, amely ebben a három szóban nyer kifejezést; értve ez alatt azt az abszolút aeternitas-t, amelyre földöntúli hivatásunknak a hitből eredő tudata vet világosságot és azt a relativ aeternitas-t, amely amazt, földi alkotmányoknak az enyészet fölé emelt szilárdságában, visszatükrözi. Ezekből a szempontokból nézzük először a halottat.

Ifjan, tapasztalatlanul, hiányos fölkészültséggel és olyan környezet nélkül, amely e hiányokat pótolhatta volna, lépett a történelem egyik legválságosabb órájában a trónra, több ország trónjára, melyek összességének köteléke bomladozott és mindegyikök önmagában is megrendült, mialatt kétségbeesett harcban állottak a világ nagyobbik részével, összeláncolva egy hatalmas, de az ellenséges túlerő nyomása alatt szintén már roskadozó szövetségéhez, akit nem lehetett a szükséges elhatározásokra reábirni, egész az elkerülhetetlen katasztrófa előestéjéig. Nincs az a lángész, az a tudás, az a tapasztalás, amely ezzel a helyzettel megbír-

közni tudott volna; talán többet lehetett volna megmen-
teni; de még ezt a kérdést, melyre nehéz válaszolni, sem
lehet Károly király mellére szegezni, mert a végső össze-
omlást a forradalom hozta, amely őt félretolta. Sőt, akik
hozzá mint uralkodóhoz közel jutottak, megállapíthatják,
hogy helyes ösztönnel érezte ki annak a kétségbeesett hely-
zetnek mélyebben fekvő okait, amelyet örökölt és helyes
felfogással látta az útirányt is, amelyen a mentést megkísér-
lem lehetett, bár nem találta meg azokat a politikai mér-
nököket, akik magát az utat kiépítették volna.

A legnagyobb igazságtalanság volna tehát, ha a háborús
katasztróféért bárki is Károly királyt, még kis részben is,
felelőssé akarná tenni és uralkodói egyénisége fölött ezen
az alapon mondana ítéletet. Nem a katasztrófális események-
hez kell őt mérnünk, melyek hibáján kívül reászakadtak,
hanem azokhoz a feladatokhoz, amelyek elé a hazai problé-
mák rendes fejlődése őt állította volna és amelyek a háború
alatt is napirenden voltak, bár a véres aktualitásban el-
merültek. Szóval a nemzet rendes evolúciójának képébe kell
az ő képét beállítanunk, annak problémáival szemben való
állásfoglalását kell vizsgálnunk, hogy igazságosan ítéhes-
sünk és az egyéniségében rejlő ígéretek — mert hiszen saj-
nos, ennél többről nem lehet szó — értékét megállapít-
hassuk.

A háború előtti közállapotainkat talán ma, a beállott
katasztrófa világánál, jobban látjuk és értjük meg, mint
előbb. Az adott viszonyokhoz való ragaszkodás miatt nem
tudtunk, vagy nem mertünk a valóságban létező problémák-
nak mélyére tekinteni, hanem a legnehezebbek előtt letaga-
dással tértünk ki. Ausztriához hasonlítva Magyarország
valóban a szilárdság és befejezettség képét nyújtotta; tény-
leg azzá is lehetett volna, ha időnk marad a felismert helyes
úton való továbbhaladásra. De voltak a nemzeti lét alap-
jait érintő hiányosságaink, melyek hatását a felfordulásban
láttuk csak tisztán. A bölcsék minden tiltakozása dacára
folyton kísértő közjogi kérdés nem volt egyéb, mint annak
a reakciónak biológiai kényszerűséggel való megnyilvánu-
lása, melyet a csonkaság minden élő organizmusban okoz.

Nemzeti életünk nem volt teljes, annak némely lényeges szervét, ezek közt a legfőbbet, természete szerint legnemzetibbnek rendeltet: a nemzeti véderőt nélkülöztük. Egészséges nemzet ebbe őszintén bele nem nyugodhat; a külső megnyugvás, melyet magunkra kényszerítettünk, a nemzeti élet-erő gyengülését vonta maga után. Nemzeti egységünket széthullással fenyegette a nemzetiségi kérdésnek az a fejlődése, amely akkor állott be, amikor a nem magyar ajkú tömegekből kiemelkedő intelligenciának nagy része nem vált ezzel magyarrá, hanem megtartotta nemzetiségi jellegét. Mi ennek a fejlődésnek jelentőségét kellőképp meg nem értettük; ellene szegeztük az intranszigenz nemzeti egység tanát, anélkül, hogy e nemzeti egység létesítésének minden erkölcsi erőtenyezőjével bírtunk volna; hogy e hiányok legfőbbikét említsem: nélkülöztük a nemzeti hadsereg egységesítő működését. Így ez a két kérdés: a közjogi és a nemzetiségi kérdés szorosan összefüggött. A közjogi téren ki nem elégített nemzeti érzésünk egész erejével a nemzetiségi kérdés csatornájába ömlött, mely azonban, nagyrészt épen a nemzeti létünk fogyatékosága és nemzeti prestigeünk ebből eredő elhalaványulása miatt, szűknek bizonyult a nagy áradat levezetésére. Bizonyos, hogy a gyógyulásnak a közjogi kérdésből kellett kiindulnia; a nemzeti élet teljességének élvezete egyfelől megadta volna az összes honpolgárok erkölcsi asszimilációjának lehetőségét, másfelől megszabadította volna a lelkeket attól a pszichológiai kényszertől, hogy a közjogi téren visszaszorított nemzeti önérték másutt, tehát a nemzeti egység követelményeinek bizonyos túlhajtásában, keressen magának kárpótlást. Az egységesítés erkölcsi erőinek birtokában letompíthattuk volna a külső egyformaságra való törekvés túlságait. Ma már talán alig akad, aki ezeket a dolgokat, amelyeket annak idején következetesen tagadtunk vagy ignoráltunk, ne lássa. A konszolidáció azon külső látszatának dacára, amellyel büszkélkedtünk, betegebbekké voltunk mintsem gondoltuk; annak pedig hogy a gyökeres orvoslás útjára lépünk, legyőzhetlennek látszó akadályát a dinasztia politikájában találtuk.

Nem tartozom azok közé, akik a Habsburg-dinasztia

uralmát a magyar nemzetre nézve föltétlenül károsnak mondják, sőt azt vallom, hogy ez a felfogás magán hordja a pártos egyoldalúság bélyegét és a hüvös történelmi mérlegelés előtt meg nem állhat. Különös undorral tölt el engem a Habsburg-ellenes deklamáció olyanok ajkairól, akik ma, midőn a dinasztának többé nincs hatalma, abban kéjelegnek, holott akkor, amikor ez a hatalom fennállott, hason feküdtek előtte. Én soha földi hatalom előtt ilyen helyzetben nem voltam; erős küzdelemben állottam éppen a legkényesebb kérdésekben a dinasztia hagyományos politikájával, mikor ez a küzdelem az egyéni érvényesülésnek kilátását szinte kizárta. Talán ép ezért meg tudtam óvni az ő szerepe történelmi mérlegelésében a tárgyilagosságot, mely annak megállapítására készlet, hogy a Habsburg-uralomnak magyar nemzeti szempontból, számos hátrány mellett, nagy előnyei is voltak. Nélkülök a török uralomtól való felszabadulásunk talán területi tekintetben sem lett volna teljes, de minden valószínűség szerint az elkeletiesedés — mondjuk: a balkanizálás folyamatával járt volna együtt. Hogy nyugati jellegünket nemcsak megtartottuk, de a nyugattal való összefüggésünket megszilárdíthattuk és mélyíthettük, azt egyenesen a Habsburg-uralomnak köszönhetjük. E részben ennek az uralomnak még némely legszomorúbb jelensége, mint p. o. a magyar főnemességnek ideig-óráig tartott elnemzetietlenedése is, következményeiben haszonnal járt; mert azok a főúri családok visszatértek a nemzeti jelleghez és visszahozták magukkal az idegenbe tett kirándulásból, az európai élet külső csínját, a kultúrának e nem jelentéktelen tényezőjét.

De midőn ezeket az előnyöket elismerem, meg kell állapítanom, hogy annak a dinasztának uralma a nemzeti jellem fejlődésére nem volt előnyös. Politikája állandó lemondásokat követelt a nemzeti lét olyan követelményeiről, amelyekről önértetes nemzet le nem mondhat: egyesek, mélyen gondolkozók, talán igen, de a tömegek nem, érve tömegek alatt az átlag értelmiséget is. Ezeknél a lemondás bölcsessége csak a nemzeti önértet eltompulásával vagy korrupcióval érhető el, szóval: a nemzeti jellem gyengülésével.

Ennek a lélektani hatásnak súlyát éreztük utolsó nyomorult forradalmaink alatt, midőn egy megdöbbentő nemzeti összeroppanásnak tanúi voltunk olyan erőkkal szemben, melyek azt nem indokolták.

Mindezek azonban nem következtek szükségszerűleg a Habsburg-dinasztia uralmából, hanem csupán annak hagyományos politikájából, mely soha meg nem értette ezt a nemzetet és létének pszichológiai föltételeit, mely nemzeti létünk teljes kifejlődésében veszedelmet látott birodalmára nézve és így azokat a belső betegségeket, amelyekről előbb szoltam, csak formulák arcpirosítójával rejtegette időnként, de alapos gyógyításukat el nem érthette.

De épen mivel ez az ellentét nem alapult benső szükségességen, hanem csupán makacsul fönntartott hagyományokon, — melyeknek szintén meg van a magyarázatuk, de ebbe most nem bocsájtkozhatom, — vártuk azt az uralkodót, aki a magyar problémát a maga teljességében megérti és elég lelki erővel bír, hogy e megértést valóra is váltsa. Ferenc József, kinek nevét kegyelettel említem, nagyot haladt e megértés tele vezető úton, de a célig nem tudott eljutni; a vele történt megegyezés is telítve volt formulákkal, amelyeket mi a magunk módja szerint magyaráztunk, mások azonban ellenkező irányban. E formulákban bele volt magyarázható a magyar állam tökéletes szuverenitása, a nemzeti élet jogi teljessége: tényleg tátongó hézagok választottak el annak valóságától. A betegség tehát enyhült, de alapjaiban tovább emésztette erkölcsi erőnket.

E hosszú kitérésre szükség volt, hogy a tisztelt hallgatóság elé állítsam annak az elindulásnak képét, mely IV. Károly rövid uralkodásához fűződik. A, beállott világkatasztrófa mindent összetört, de ez nem von le semmit az ő nagy elhatározásainak érdeméből. Nem habozom kimondani: ő volt, vagy ha úgy tetszik: ő lett volna az az uralkodó, akire vártunk, akiben megvolt az éleslátás és a leleki-erő, hogy megrögzött hagyományokkal szakítva, megadja a nemzetnek a nemzeti élet teljességét és ezzel erkölcsi épségét, minden problémája egészséges megoldásának lehetőségét. Pedig ő is a család hagyományaiban neveltetésének

sőt, mi több, e hagyományoknak az utóbbi időben leg-aggresszívabb képviselője, néhai Ferenc Ferdinánd trónörökös, őt politikai növendékének gondolta. Nos én közlőül láttam ennek a jóhiszemű ifjú léleknek kibonyolódását a beléoltott előítéletekből, talán némileg segítője is voltam; láttam mint nyílik meg értelme és szíve a magyar igazságnak, mint érti meg mindjobban azokat a mélyebben rejlő alaptételeit a nemzeti psychológiának, melyek megértése nélkül csak napi politikát lehet csinálni, de maradandót és egészségeset alkotni nem; láttam őt magyar nemzeti királlyá fejlődni, láttam a válaszfalakat ledőlni, amelyek minden önámító frazeológia mellett is király és nemzet közt emelkedtek. Midőn Károly király tábornokainak majdnem egyhangú véleménye ellen visszavonhatlanul magáévá tette az önálló magyar nemzeti hadsereg eszméjét, akkor omlott le ez a fal; mert akkor gyógyult meg nemzeti létünk csonkaságának legbántóbb, leglealázóbb, nemzeti erőnkre nézve legmegsemmisítőbb ténye. Innen csak egy lépés volt odáig, hogy Károly király, mikor neki a tiszta perszonal-unio elfogadásának szükségességét adtam elő, ekkép válaszoljon: nemzeti király vagyok, a perszonal-unio engem nem ijeszt. Összeszorul a magyar embernek a szíve, hogy minő fejlődésnek indulhattunk volna ezzel az uralkodóval, ha be nem áll a katasztrófa, melyért sem Isten, sem ember előtt ő nem felelős.

De Magyarország belső épségén nem csupán a közjogi és vele benső összefüggésben levő nemzetiségi kérdés rágódott, hanem a meg nem értett, fontosságában nem mérlegelt szociális kérdés is. Csak röviden érinthetem' ezt a tárgyat, mert túlhosszúra terjedne előadásom, ha abba úgy bele akarnék mélyedni, amint fontossága kívánná. Ennek a lappangó betegségnek — illetve: e betegség fenyegető elmérgesedésének oka pedig nem a dinasztia volt, hanem a nemzet vezető rétegei. Az a magyar nemesség, amely az alkotmány védelme körül elévülhetlen érdemeket szerzett, ezen a téren sokat mulasztott: nem volt szociális érzéke. S nemesi privilégiumhoz makacsul ragaszkodott, a jobbágyokkal, a misera plebs contribuens-sel nem törődött.

Ennek is máig érezzük utóhatását a tömegeknek abban a meggyökeredett bizalmatlanságában az úgynevezett úri osztály iránt, mely közállapotainknak egyik jellemző vonása. Az 1848-iki nemzedék dicső demokratikus fellobbanása ezt a bajt nem gyógyította gyökeresen, mert azt atavisztikus visszaesés követte, bár módosított alakban, a régi eszmeáramlatokba, annak a középosztálynak nagy részénél, amely a 48 előtti nemességnek szellemi örököse. Másképp hogyan volna magyarázható az a tény, hogy az újabb alkotmányos aerának majdnem 50 évén át egy lépés sem történt a jogkiterjesztés terén, holott új társadalmi rétegek keletkeztek, új érdekkörök, melyek, a társadalmi béke és állami rend nagy veszélyére, kintrekedtek az alkotmányos életen kívül. És itt ismét közvetlen személyes tapasztalásból mondhatom, hogy Károly király ennek a veszélynek felismerésében előljárt; nemcsak a választójogi kérdésben, ez az ő szemében csak eszköz volt — bár nélkülözhetlen eszköz, hanem egy valóban szociális és demokratikus politika célkitűzésében, mely a nemzet politikának szükségképen! kiegészítő része. Mert manapság a nemzet nem lehet más, mint az egész nép és széles rétegek háborgásától ostromolt nemzet egy veszélytelen pillanatot sem él.

Nem bocsátkozom annak mérlegelésébe, hogy annak a szociális és demokratikus felfogásnak érvényesítésében, mely Károly király egyéniségének jellegzetes vonásaihoz tartozik, nem követett-e el hibákat; nem politikai bírálatot akarok szolgáltatni, hanem jellemrajzi adatokat. És így meg kell állapítanom azt is, hogy Károly király szociálpolitikai hitvallásának kútforrása nem egyedül a politikai megfontolás volt, hanem a szív jósága is és az a mélységes vallásosság, amelynek megemlézése előtt senki nem térhet ki, ha őt megérteni kívánja, mely azonban itt, ennek a katolikus intézetnek körében külön méltatást kíván. Mert Károly király vallásossága nem volt valami ködös érzelmi ömlengés, nem volt a modernizmusnak dogmanélküli kereszténysége, hanem az a hit a maga teljességében, amelyet a római katolikus anyaszentegyház tanít, amelynek minden ágazatát odaadással vallotta, melynek kegyzsereivel szór-

gosan élt, melynek tanítását az életbe átvinni iparkodott. Katholikus hitének bensősége azonban soha egy pillanatra sem gátolta abban, hogy megértse és teljesítse más vallású alattvalóival szemben azokat a kötelességeket, amelyek egy paritásos állam uralkodójának helyzetéből folynak. Az ő hite nem volt *negatívum*, nem ismerte a gyűlölködés és üldözés szellemét; mélységesen átértett *pozitívuma* volt az isteni kinyilatkoztatás, az egyházi tanítás alázatos elfogadásának, az Isten és az egyház parancsai követésének.

Én mindezt is közelről láttam; láttam akkor, mikor az uralkodói hatalom gyakorlásánál a hit világában iparkodott mindent látni és szent irtózással fordult el minden igazságtalanságtól. Hogy csak egy példát idézzek: az annakidején oly nagy feltűnést keltett csehországi amnesztiában sokan csak egy elhibázott politikának spontán elhatározását látták; a valóság pedig, amint azt Károly királynak saját szájából hallottam, az volt, hogy a haditörvényszékek gyors ítékezésükben több olyan ítéletet hoztak, amelynek végrehajtása a király lelkiismeretével ellenkezett; mivel pedig a perek általános revíziója külpolitikai szempontból aggályosnak látszott, nem lehetett a dolgon másképp segíteni, mint általános amnesztiával. Mindent inkább, mint csak egy igazságtalanságot: ez a keresztény lelkiismeret a trónon. A háborútól való iszonyodása és a szenvedélyes törekvés a béke helyreállítására, amely trónraléptének pillanatától kezdve egész lelkét eltöltötte, szintén nem csupán a politikai belátásból táplálkozott, hanem abból a forró emberszeretetből, melynek forrása nála az isteni szeretet volt.

De láttam szent vallásunk hatását Károly király és fenkölt szellemű hitvese lelkére a szerencsétlenség, a mélységbezuhanás óráiban is; aki pedig ezt látta, az el nem felejthető gyakorlati oktatást nyert hitükből. Tihanyba mentem, királyunk és királynénk kálváriájának utolsó hazai állomására, szemtanúja voltam annak a felháborító látványnak, midőn magyar katonák a magyar királyt nem a végből őrizték, hogy megvédjék, hanem hogy kiszolgáltassák ellenségeinknek. Azért mentem oda, hogy e nehéz órában

királyomat és királynémat vigasztaljam; de megfordítva történt: ők vigasztaltak engem. Az oltári szentségből nyert erővel, teljes lelki egyensúlyban, megbocsátással szívükben, mosollyal ajkukon indultak a hazai fogságból az idegen fogság felé. És előttem soha oly magasan nem állott a fejedelmi méltóság, soha ragyogóbbnak nem láttam a királyi korona fényét, mint amikor azt minden földi hatalomtól megfosztva, csupán az eszme erejét képviselve, a keresztény megadás csúcspontján szemléltem.

Hogy Károly király uralkodói hatalmának birtokába akart lépni, ezzel nemcsak jogát akarta gyakorolni, de nemzete iránti kötelességét is vélte teljesíteni, melynek valóban csak a jogfolytonosságon alapuló királyság adhatja meg a teljes benső nyugalmat és megszilárdulást, valamint a külső tekintélyt. Hogy e kísérletei időpontjának és eszközeinek megválasztásában tévedhetett, ez politikai hiba számba megy, de nem torzítja el jellemének harmonikus képét. Távol tőlem, hogy őt tévmentesnek vagy minden emberi gyarlóságtól idegennek akarjam bemutatni; hol az az ember, ha a legnagyobbakat tekintjük, akiről ezt mondhatni? De ha magunk elé állítjuk ennek az uralkodói és emberi jellemnek képét, úgy tiszta és meleg fény árad reánk belőle. Négyszáz esztendő óta az első igazán nemzeti király, kortársai közt a legszociálisabb szellemű uralkodó, Istent és Istenben embert szerető lélek a trónon, a megpróbáltatás tüzeiben szín aranyak bizonyult hős: ez az amit elvesztettünk, ez az ami nekünk a Gondviselés kifürkészhetlen végzéséből akkor született, amikor reánkomlott a világ-végzet romhalmaza.

Gyászoljunk tehát mélységes meghatottsággal és kegyelettel; az az ember, az a keresztény, akinek fejét Nagy-Magyarország királyi koronája díszítette, megérdemli, hogy őt sirassuk. De a halott koporsójától emeljük föl tekintetünket a meg nem halóra: a magyar szent koronára. Mióta a világ áll, nemzet nem talált föl hasonlót ahhoz, amit a magyar nemzet a szent korona alkotmányában alkotott; soha és sehol nem találjuk a királyi jogoknak és a népszabadságnak, az Istennek kegyelméből való hatalomnak és

a nemzeti szuverenitásnak olyan magasztos összeolvasztását a hagyomány megőrzésének és az idők követelményeihez való simulási képességnek olyan összeegyeztetését, mint a magyar szent koronában. Ennek gondolatában nyilvánult meg egész fényében a magyar nemzeti Génusz; a magyar nem volna többé magyar, ha ettől a gondolattól elpártolna. Érezzük elhomályosodásának következményeit a megingatott társadalmi rendben, a jogbizonytalanságban, a szabadság megcsönkítésében, az állami tényezők egyensúlyának megzavarásában, mely mai állapotainkat jellemzi. Ameddig mindezt csak állami rendünk múltó megzavarásának tekintjük, nincs elveszve semmi; de ha a szent hagyománytól végleg elszakadnánk, vagy azt szentségtörő cselekvényekkel megfertőznők, akkor félő, hogy ki kellene mondanunk: *finis Hungariae*. Ma a szent korona nemzetfenntartó erejét érezzük akkor is, mikor uralmának helyreállítását csak reméljük, csak várjuk. Ez a remény, ez a várakozás tartja bennünk a lelket; egy jóságos király meghalt, de a szent korona nem hal meg s vele együtt halhatatlan a nemzeti feltámadás reménye.